

DOSYA/GÖZLEM VE GÖRÜŞLER**MEKSİKA:
EZLN, CARACOLES VE YEREL ÖZERKLİK***Sibel ÖZBUDUN**

*"Başkasının önünü aydınlatırken,
kendi yolumuza da ışık tutarız.¹"*

Latin Amerika ülkelerinin büyük bölümü, hiç kuşku yok ki tarihlerinin kendilerini özgül kıldığı bir dizi deneyim sayesinde, 21. yüzyılı, neoliberal-olmayan, giderek kapitalist-olmayan bir yaşam tarzının olasılıklarını hayata geçirerek karşıladı. 1980'li yıllardan itibaren kıtayı arka bahçesi olarak görmeyi alışkanlık edinmiş kuzey komşusu ABD tarafından neoliberal kapitalizmin deneme tahtasına dönüştürülen bölgenin bu karşı çıkışının nereye varacağı, nasıl sonuçlanacağı, hala meçhullerle yüklü, ne yazık ki.

Ancak kesin olan bir şey var: Yüzlerce yıldır sömürü ve tahakküme karşı farklı mücadele deneyimlerinin tavında dövülen kıtanın yoksulları, ezilenler, en alttakiler, yaşamlarının dümenini kendi ellerine aldıkları, kendi yazgılarının efendisi oldukları bir varoluş tarzına yakıcı bir özlem duyuyorlar ve bu özlemlerini hayata geçirmekte kararlılar. Meksika

Ya Basta!'sından ("Yeter Artık!") Arjantin Que se vayan todos!'una ("Topu çekip gitsin!") tüm kıta halkları, gırtlığına dek caudillismo'ya, yolsuzluğa, himayeciliğe, kliyentalizme belenmiş geleneksel Latin Amerika politikasına güvensizliğini haykırırken, kendi yaşamının efendisi olarak tarih sahnesine çıkmak için hiçbir vesileyi boşa harcamıyor.

Bu çabayı özellikle kıta ölçeğinde farklı biçimler alan yerel yönetim deneyimlerinde izlemek mümkün. 21. yüzyılın açılışında Arjantin'i vuran mali/iktisadi kriz sürecinde devlet başkanlarıyla kabine üyelerini koltuklarından eden halk protestolarında öne çıkan Piqueteros'un aynı zamanda kendi yaşamını idame ettirmek için örgütlenen yerel birimler olarak davranması; Brezilya topraklıklarının muhalif bir sendikal ve/veya siyasal örgütlenmedense mensuplarının tüm yaşamlarını (eğitim, barınma, yönetim, sağlık...) karşılayan bir özyönetim aygıtı işlevini üstlenmesi; Venezüella'da Bolivarcı devrim sürecini kırsal kesimde, varoşlarda yürüten özerk birimler... tümü, sıradan insanların kendi yaşamlarını ve yaşamlarını ilgilendiren karar alma süreçlerini, iktidar(lar)dan bağımsız olarak kendi ellerine alma arzusunun damgasını taşımakta.

*Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Antropoloji AD

Siyasal iktidarca desteklenmemesi durumunda nihai olarak ne ölçüde başarılı olabileceği bir hayli tartışmalı olsa da, bu deneyimlerin dikkatle izlenmesi gerektiği kanısındayım. Aşağıda, bu deneyimlerin en ilginçlerinden biri, Meksika güneydoğusu Chiapas'ında isyancı Maya yerlilerinin özyönetim deneyimleri, Caracol'lar aktarılıyor.

Meksika güneydoğusu Chiapas'ın dağ ormanları arasında kıvrıla kıvrıla uzanan asfalt yolda seyrederken, zaman zaman, üzerinde Meksika'nın isyan tarihinden çeşitli figürlerin de yer aldığı, rengarenk tabelalarla karşılaşsınız. Bu tabelaların üzerindeki yazı, ülkemizin güvenlik güçlerinin acılı isyan-bastırma yöntemlerinin tanıdığı olanlara çarpıcı, irkiltici gelecektir. "Burası özerk isyancı Zapatista bölgesidir. Burada yöneticiler, boyun eğerek yönetirler," gibi bir ibare yer alır bu tabelaların üzerinde. Tabelanın biraz gerisinde ise, konukların mutad denetimlerden geçmek üzere alınacakları, olasılıkla küçük bir kantinin de bulunduğu bir bekleme odasına bakan bir giriş kapısı bulunur. Olasılıkla, bir caracol'un önündesinizdir...

Caracol'lar, Meksika'nın ABD ve Kanada ile imzaladığı NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) yürürlüğe gireceği 1994 yılbaşındaki EZLN (Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu) önderliğinde ayaklanan Chiapas Mayaları'nın, görece kısa süren çatışmaların ardından 1996'da Meksika hükümetiyle imzaladıkları San Andres antlaşmasının, 2001'de Kongre tarafından kabul edilen bir "Yerli Yasası"yla terim yerindeyse lağvedilmesi ve Anayasa Mahkemesi'nin bu yasaya yönelik 330 itiraz dilekçesini reddetmesi üzerine tek taraflı olarak ilan ettikleri özerkliğin işlerlik birimlerine verilen ad. Caracol, deniz kabuğu anlamına geliyor. Bir de sonradan üretilmiş efsaneye sahip. Marcos'un "bilge çiftçi"si koca Antonio'nun aktardığı "söylence"ye göre, Maya tanrıları yeryüzünü yarattıktan sonra göğü tamamlamadan çekilmişler. Ancak dört tanrı yeryüzünün dört köşesinden göğü tutmak üzere geri dönmüş. Ne ki bu tanrılar zaman zaman görevlerini kaytardıklarından, içlerinden birini, dünyada kötülük baş göstermesi durumunda diğerlerini uyarması için görevlendirmiş, bu iş için bir de deniz kabuğu

vermişler kendisine. Tanrılar zamanla kabuğu kötülöklere karşı üfleme yi insanlara da öğretmişler. Ve deniz kabuğu, yani caracol insanlar arasında hem bir iletişim aracı hem de iyi yönetimin habercisi olmuş...

Zapatista özerk yönetim birimleri olan Caracol'lar, Ağustos 2003'de Zapatistaların "kültürel merkezler"i, Aguascalientes'in² yerine kuruldu. İsyandan bu yana Aguascalientes yalnızca isyancı cemaatlerin demokratik özyönetimi açısından örnek oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda bu kırsal cemaatlere, Meksika hükümetinin tarihi boyunca sağlayabildiğinden çok daha nitelikli sağlık, eğitim, kültür, altyapı gibi temel hizmetleri sunabilmişti -ziyaret ettiğimiz eski Oventic aguascalientes'indeki klinik görevlisi, civar karargahlardaki askerlere dahi sivil giyinmeleri koşuluyla hizmet sunduklarını anlatmıştı bize-... Üstelik bu yerel belediyeler, ABD destekli paramiliterlerin saldırılarına karşı da başarıyla durabilmişlerdi. Bu nedenle ansızın kapatılmaları, Zapatistaları yakından izleyen kamuoyu açısından şaşırtıcı olmuştu.

Ancak Aguascalientes'in yerlerini Caracol'lar ve Juntas del Buen Gobierno (JBG: İyi Yönetim Cuntaları)'ya bırakması sanıldığı üzere ansızın alınmış bir karar değildi; EZLN'in, Vicente Fox hükümeti ile arasındaki bütün bağların koptuğu 2001 Nisanı'ndan 2003 ortalarına dek süren "suskunluk dönemi"nin ve iç müzakerelerin bir ürünü olarak çıkmışlardı Caracol'lar ortaya.

Peki neydi Aguascalientes'den Caracoles'e geçişin gerekçeleri?

Zapatista yönetiminin üzerinde en çok durduğu gerekçe, askeri bir yapı olarak EZLN'in savunma amaçlı birlikler halinde Lacandona ormanına geri çekilerek yönetimi sivil cemaat üyelerine bırakmasıdır. Bir çeşit "yerel yönetimler birliği" olarak tanımlanabilecek JBG'ler, yerli cemaatler arasında dönüşümlü olarak seçilen temsilciler tarafından yönetilen sivil örgütlenmelerdir; EZLN ve onun en üst karar mercii, Gizli Devrimci Yerli Komitesi (CCRI), Caracol'larla birlikte, San Andres Anlaşmalarında

öngörülen yerli özerkliğinin nihai biçimini hayata geçirme iradelerini göstermişlerdir böylelikle...

Ancak başta Subcommandante Marcos olmak üzere EZLN yöneticilerinin, Aguascalientes'in ölümü, Caracoles'in doğuşu vesilesiyle yaptıkları konuşmalardan, bu düzenlemeye ilişkin başka ipuçları yakalamak da mümkündür.

Aslına bakılırsa, Aguascalientes'in başarıları, aynı zamanda onların lağvedilmelerinin de nedenini oluşturmuştu. EZLN ayaklanmasına katılan ve özerkliklerini ilan eden otuz sekiz cemaat, o güne değin aralarında bir koordinasyon organı olmaksızın, kendi özerk konseyleri tarafından yönetilemekteydi. İçlerinden beşi (La Realidad, Ejido Morelia, Roberto Barrios, La Garrucha ve Oventic), anayola daha yakın olduklarından Avrupalı, Kanadalı ve ABD'li STÖ'lerin erişimine çok daha fazla açıldı. 1994 sonrasında Zapatista hareketinin çektiği uluslararası ilgi, özellikle bu cemaatler üzerinde yoğunlaşmıştı - daha geride kalan, daha yoksul ve erişimsiz diğer isyancı özerk cemaatlerin aleyhine sonuçlara yol açan bir ilgiydi bu. Özellikle beş Aguascalientes'in Avrupalı ve ABD'li "adil ticaret" yanlılarıyla giriştikleri organik kahve ticareti, kısa süre içerisinde Zapatista cemaatler arasında "varlıklılar" ve "yoksullar" uçurumuna yol açacak kertede getiri sağlamıştı beş cemaate. Aguascalientes'lere akın eden Batılı "alternatif turistler", sivil gönüllüler, küreselleşme karşıtları, dayanışma nişanesi olarak bağış ve hizmetlerini sunuyorlardı cemaatlere; kimi zaman insan atıklarını enerjiye dönüştüren küçük boyutlu santraller, kimi zaman verici istasyonları, kimi zaman bedelsiz tıp eğitimi...

Abarttıkları da olmuyor değildi kimi zaman... Marcos'un bir konuşmasında "içme suyunun olmadığı yerde kütüphane kuruyor ya da okuldan önce şifalı bitki bahçesi yapıyorlar," diye yakındığı... Odalar dolusu kırık dökük bilgisayar, son kullanma tarihi geçmiş ilaçlar da "bağışlamışlardı" Batılı destekçiler. Ve Subcommandante, yüksek ölçeli pembe bir ayakkabı tekini, "hep hatırlamak" için çantasında taşıdığını söylüyordu. "Bizi ziyaret

ederken pek çok riski göze aldığını biliyoruz, ama bizlere akıl hastaları gibi davranılmasına izin veremeyiz.³¹

Böylelikle, birkaç Zapatista yerel yönetimi güçlenir, ünlenir ve zenginleşir, geri kalanlar abluka altında (bu, kısmen de gönüllü bir ablukaydı; isyancı cemaatler eyalet ve federal yönetimlerden destek almayı reddediyorlardı) türlü olanaksızlıklar içerisinde varlıklarını sürdürmeye çabalarken, bizatihi Zapatista cemaatler arasında eşitsizlikler boy vermeye başlamıştı. Ve yanı sıra, çelişkiler...

Caracol'lar bu çelişkiler içerisinde, bunlara bir çözüm olarak doğdu. Yeni düzenlemeyle birlikte, isyancı cemaatler, her birinin adını kendi verdikleri, her biri farklı etnik grupları barındırıp temsil eden beş idari bölgeye ayrıldılar:

- Tojolaballar, Tzotziller, Mamelar and Tzeltaller'in La Realidad bölgesi (Kuzey): Los Caracoles del Mar de nuestros sueños (Düşlerimizin Denizinin Caracol'u)

- Tojolaballer, Tzotziller ve Tzeltallerin Morelia bölgesi (Yayla bölgesi): Torbellino de nuestras plabras (Sözlerimizin tayfunu)

- Tzeltallerin La Garrucha bölgesi (Cangıl): Resistencia hacia un nuevo amanecer (Yeni bir şafağa doğru direniş)

- Choller, Zoqueler and Tzeltallerin Roberto Barrios bölgesi (Sınır): El Caracol que habla para todos (Herkes adına konuşan Caracol)

- Tzotziller ve Tzeltallerin Oventik bölgesi (Dağlık bölge): Resistencia y rebeldia por la humanidad (İnsanlık için direniş ve isyan).

Her bir bölgede, bağlı cemaatlerin temsil edildiği, genellikle şiiresel bir ada sahip (örneğin Morelia bölgesi cuntasının adı La Esperanza de Nuestra Arcoiris -Gökkuşağımızın Umudu) bir "cunta" görev yapmaktadır. Her bir cunta, beş-altı

"İsyancı Özerk Zapatista Belediyesi"ni (MARZ) temsil eder. Her özerk belediye, iki üç yıl süreyle görev yapan özerk bir konsey (consejo autonoma) tarafından yönetilmektedir. Bu konseylerin görevi, adaleti sağlamak, sağlık, eğitim, konut, besin, ticaret, enformasyon ve kültür hizmetlerini yürütmektir. Cemaatlerdeki gündelik yaşam, üretimin planlanması, cemaat toprakları üzerindeki kooperatiflerin (ayakkabı, el dokumaları...) işleyişinde karşılaşılan sorunlar, (varsa) okul ve sağlık ocağının işleyişi ... tümü bu konseylerin sorumluluk alanıdır.

Bir bölgeye bağlı özerk konseylerin dönüşümlü olarak görevlendirdiği birer ya da ikişer delegeden oluşan "cuntalar", ise bir çeşit "belediyeler birliği" görevini yürütmektedirler. Her bir caracol'da dört-beş farklı "cunta" ekibinin bulunması, yönetim görevinin haftalık ve dönüşümlü olarak gerçekleştirilmesini ve zaman içerisinde tüm yetişkin cemaat üyelerinin JBG'lerde görev almasını sağlamaktadır. Cunta yönetiminin özünü, "boyun eğerek yönetme" fikri oluşturur: yönetim, kulak verip tepki vermektir; dayatmak değil⁴... Ve JBG'ler, hoşgörüsüzlük, yolsuzluk, adaletsizlik ve "boyun eğerek yönetme" düsturundan sapma risklerine karşı, her bir bölgedeki "Gizli Devrimci Yerli Komitesi'nin" denetimi altındadır.

Görüldüğü üzere, yerel yürütme görevlerinin hemen tümü isyancı cemaatlerin özerk konseyleri tarafından yürütülmekte ki bu konsey üyelerinin de dönüşümlü olarak görev yaptıklarını ve görevleri süresince hiçbir ücret almadıklarını geçerken belirtiyim. (Konsey üyelerine sağlanan tek kolaylık, görevde oldukları süre içerisinde topraklarının cemaat üyeleri tarafından işlenmesinden ibaret) Buna karşılık "cuntalar" ise, kendi bölgelerindeki cemaatler arasındaki koordinasyonu sağlamakla görevliler. Bu koordinasyonun dört veçhesi öne çıkmakta:

1) Dışarıdan gelen bağışların tikel bir kişi ya da cemaat tarafından değil, JBG tarafından kabul edilerek cemaatler arasında dengeli bir tarzda paylaşılması;

2) İsyancı cemaatleri kaydederek, ilişkisiz kişi ya da grupların "Zapatista" kisvesiyle haraç toplanması ya da askeri eğitim vermesinin önüne geçilmesi⁵.

3) İsyancı cemaatlerden toplanan "dayanışma vergisi"nin cemaatlere yönelik hizmetlerde hakkaniyetli biçimde dağıtılması.

4) Çevredeki, Zapatista-olmayan topluluklarla ilişkilerin yürütülmesi...

Bu son nokta üzerinde biraz durmakta yarar var. Zapatista cemaatler, farklı, hatta karşıt siyasal görüşlere sahip (PRI / Kurumsal devrimci Parti, PAN / Milli Hareket Partisi, PRD / Demokratik devrim Partisi yandaşı) yerli cemaatleriyle çevrili, onlarla aynı toprağı ve kaynakları, hatta kimi zaman okul ve kiliseleri kullanmak durumundadır. Bu durum ise, cemaatleri sık sık karşı karşıya getirmektedir. JBG'ler anlaşmazlık durumlarında arabuluculuk görevini üstlenmenin yanı sıra, Zapatista-olmayan cemaatlerin, Zapatista topluluklarının sahip olduğu mal ve hizmetlerden (okullar, sağlık kurumları) sorunsuzca yararlanmasını güvence altına alırlar. Bu gibi kurumlar, -eğer mevcut ise- bölgedeki eyalet ve federal kurumlardan çok daha ucuz olmanın yanı sıra, yerel dilde (Mam, Tojolabal, Tzeltal...) hizmet sunma avantajına da sahiptir ve de ırkçılıktan arınmış alanlardır...

Bunun yanı sıra, bazı cuntalar hukuki anlaşmazlıklar, toprak kaydı, evlilik, doğum ve ölüm kayıtları gibi konularda aracılık işlevi de üstlenmekte, rüşvet ve bürokrasiden uzak duran işleyişleriyle bir cazibe merkezi olmaktadır.

Eyalet ve federal hükümetlerin Zapatista özerkliğinin uygulanması konusundaki tutumlarına gelince, bu alanda bir ikircim söz konusudur. JBG'lerin ilan edilmesinin ertesinde, Devlet Başkanı Vicente Fox'un İçişleri Bakanı Santiago Creel, Chiapas'da oluşmakta olan "paralel otorite"ye karşı üstü kapalı tehditkar bir üslupla uyarılarda bulunurken, "Zapatista yandaşı" olduğu gerekçesiyle görevden alınan Don Samuel Ruiz Garcia yerine göreve getirilen Chiapas başpiskoposu Felipe

Arizmendi, rahiplerin caracol'ların kuruluş törenine katılmasını yasakladı. Bu süre içerisinde Fox'un Yerli İşleri Müdürü Xochitl Galvez de Zapatistalar'ın Caracol'ların kuruluşu için düzenledikleri buluşma günlerini "Yerli Hakları Günü" ilan ederek dikkatleri çekecek medyatik bir hamlede bulundu. Kimi iktidar yandaşı kalemler ise "Anayasa ihlali"nden dem vurmaktaydı.

Şaşırtıcı gelebilir, ancak Zapatistaların yeni hamlesi karşısında en olumlu tutum, eski bir PRI'ci olan Chiapas valisi Pablo Salazar'dan gelecekti: "Cangıl ve yaylalarda yaşayan yerlilerin yaşamlarını iyileştirmeye çalışan hiçbir yönetim tarzı, gayrimeşru olamaz⁶," diyordu vali, kimbilir, belki de bu girişimin nihai olarak EZLN'in tümüyle silahsızlanmasına yol açacağı beklentisiyle...

Aslına bakılırsa, Meksika hükümeti de nihai olarak Zapatismo fikriyle, "bölgeye hizmet götürerek" mücadele yolunu seçmiş benziyor. 2009 yılı başlarındaki son Chiapas yolculuğumuzda, daha öne yeryüzünün en yoksul, ihmal edilmiş bölgelerinden birini oluşturduğuna tanıklık ettiğimiz bu cangıl bölgesinin dev bir şantiyeye dönüştüğünü görmek, acı acı gülümsetmişti bizi...

DİPNOTLAR

1- Ben Sweetland.

2- Aguascalientes (Kaplıcalar): EZLN'in 1994 ayaklanmasından hemen sonra oluşturduğu, adını isyancı köylü önderler Emiliano Zapata ile Francisco "Pancho" Villa'nın 1914'te Ulusal Demokratik Konvansiyon altında güçlerini birleştirdikleri orta Meksika eyaletinden alan özerk belediyeler.

3- John Ross, "'Los Caracoles' Dramatic Changes in Zapatista Structure Bolster Rebels' Regional Autonomy", 8 Ağustos 2003, <http://www.globalexchange.org/countries/americas/mexico/975.html>.

4- Paul Chatterton, "The Zapatista Caracoles and Good Governments: The Long Walk to Autonomy", <http://www.stateofnature.org/theZapatistaCaracoles.html>

5- Justin Podur, "From Aguascalientes to Caracoles" <http://www.zmag.org/zspace/commentaries/1718>.

6- John Ross, "'Los Caracoles' Dramatic Changes in Zapatista Structure Bolster Rebels' Regional Autonomy", 8 Ağustos 2003, <http://www.globalexchange.org/countries/americas/mexico/975.html>.